

О.С. Туренко

Донецький юридичний інститут Луганського державного університету
внутрішніх справ, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СТРАХУ В КОНЦЕПТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНСЬКЕ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена висвітленню співвідношення соціальної відповідальності й страху в концепті національної держави на основі сучасних українських реалій, що вказують на практичну кризу розглянутих феноменів.

З кінця XVIII ст. в Європі почалися великомасштабні перевлаштування соціального й економічного життя: бурхливий процес урбанізації, поява нових класів і прошарків, міграційні потоки, які руйнували уклад й цінності традиційного суспільства і викликали у пересічної людини відчуття неспокою. Стан втрати світоглядних орієнтирів і деякої суспільної паніки підштовхували народи Європи, окремих ізольованих індивідів до згуртованості й пошуку нових форм самовизначення в модерній реальності. Однією із форм самовизначення став радикальний «племінний націоналізм» (за Х. Арендт). Він історично вилився в утворення окремих національних держав, які усвідомлювалися його громадянами, за висловом А. Есмена, як «юридична персоніфікація нації» [1, с. 24]. Тобто нація (політична спільнота) і держава, в пануючому уявленні народу, стали ототожнюватися – на останню покладалися всі сподівання народу на краще майбутнє кожного. З того часу найвищим призначенням національних держав стала мета оберігати соціальну справедливість – гарантувати людині її права як людини, як громадянина і як представника нації. Більш того, саме з утвердження національних прерогатив у політиці держава розглядається, з гегелівської точки зору, як інструмент на службі народу, механізм утвердження громадянського суспільства й демократії.

Отже, національна держава одразу з часу свого утвердження починає створювати громадянський простір для реалізації демократичних свобод – на законодавчому рівні закріплювати права своїх громадян і впроваджувати в життя соціальні реформи (перша за таке впровадження взялася бісмарківська Німеччина з середини XIX ст.), що руйнували феодальну нерівність. Одночасно з цим держава, з метою захисту своїх громадян від монополізованого капіталу й забезпечення більш людського рівня життя, намагалася за допомогою економічних угод і соціальних норм приборкувати «дику конкуренцію», забезпечуючи, таким чином, сподівання своєї нації на соціальну злагоду та солідарність, збереження національної, передусім політико-культурної, ідентичності й гарантування демократичних свобод окремому індивіду – громадянину держави, який незалежно від належності до пануючої нації законодавчо користувався всіма свободами й правами.

Проте саме у взаємовідношенні між правами індивіда, волінням нації та практикою національної держави, на думку Х. Арендт, криється деяка суперечність. Американська вчена пише, що «конфлікт між державою і нацією став очевидним із моменту народження новочасної національної держави, коли Французька революція поєднала декларацію прав людини з вимогою національного суверенітету. Одні й ті самі основні права були водночас проголошені як невід’ємне надбання всіх людських істот і як особлива спадщина певних націй; одну й ту саму націю водночас проголосили суб’єктом законів, що, як вважалося, впливатимуть із прав людини, і суверенною, тобто не зв’язаною жодним спільним законом і такою, що не визнає нічого вищого за себе. Практичним

наслідком цієї суперечності стало те, що відтепер права людини були захищені й підкріплені тільки як національні права, і що сам інститут держави... втратив свій правничий, раціональний вигляд і міг бути витлумачений романтизмом як розпливчате втілення “національної душі”, яку сам факт її існування ставив поза або понад законом. Відповідно “національний суверенітет” втратив первинний підтекст “свободи народу” і огортався псевдомістичною аурою беззаконного свавілля» [2, с. 278-279].

Визначене протиріччя в умовах низької національної самосвідомості і політичної культури, перевага групових інтересів з часом можуть прийняти незлагодженість, особливу форму відчуження всіх трьох компонентів (нація, громадянин та держава) один від іншого, перетворення національної держави (коли вона оформилася) в замкнуте корпоративне угруповання – в приховану авторитарну державу. В тій чи іншій мірі таку загрозу ми можемо споглядати в пострадянському просторі країн СНД і Україні зокрема. Одним із факторів, який впливає на негативну трансформацію держави, є атрофоване уявлення про соціальну відповідальність, запропоновану політичним істеблішментом як проекція майбутнього – його практична реалізація в усіх сферах суспільного життя.

Щоб визначити співвідношення принципу соціальної відповідальності та феномену страху необхідно окреслити їх значення в соціокультурному розвитку західноєвропейської цивілізації і української ментальності також, вказати їх місце в сучасній державницькій політиці України. Отже, **мета пропонованої статті** полягає в тому, щоб філософською редукцією проаналізувати значення соціальної відповідальності і місце страху в концепті національної держави на прикладі українських реалій. Відтак об'єктом розгляду є концепт національної держави, що розкриває свою природу у практичній площині відношення до нації, до відстоювання свобод пересічної людини. Предметом аналізу виступають принципи відповідальності й феномен страху у практичній діяльності державної та національної еліти України.

Незважаючи на широке розповсюдження терміна «відповідальність» в багатьох галузях науки і сферах суспільної діяльності (політична, суспільна, юридична відповідальності) і на те, що з часу І. Канта існує досить багато філософських досліджень (К. Апеля, Ю. Габермаса, В. Гьосля, Г. Йонаса, Е. Левінаса, М. Ріделя в західноєвропейській філософії, А. Єрмоленко, В. Малахова, Л. Ситниченко в українській філософії тощо), слід погодитись з висловленням П. Рікера стосовно того, що не існує чіткого опису концепту відповідальності у філософській традиції [3, с. 42]. Враховуючи це, автор відштовхується у своїх міркуваннях від висловлення М. Ріделя стосовно того, що «відповідальність» є поняттям комунікативним, «в якому перехрещуються мовні та реальні стосунки особи... Відповідальним є кожен, хто вступає в ситуацію “прохання та відповіді”» [4, с. 81].

За цим висловлюванням, на думку автора, ховається метафізична і гуманістична координата значущих цінностей, рівноправних принципів ставлення людини до свого світу і себе в межах відношення – «прохання та відповіді» до Іншого. Принаймні, в метафізичному баченні відповідальність (поряд із свободою) є первинним феноменом людського існування. Цей концепт передує людському розуму – відповідальність надається людині до її усвідомлення себе і світу. І коли окрема людина, будь-який народ, нація усвідомлює себе як особистість, усвідомлює своє місце й значимість у світі, всю його хиткість і каузальну складність, вона бере на себе відповідальність – відповідність (автентичності) бути рівним всій складній гармонічності Творіння. Акт відкриття світу для себе, відкриття своєї необмеженої свободи є метафізичним актом прийняття відповідальності. Цей акт є дією прохання людини (етносу) до Бога, Всесвіту бути єдністю з Ним, акт відкриття існування Іншого як рівного, який надає можливість розкрити свої екзистенціали й свободу. Одночасно відповідальність – це постійне очікування, відкритість «відповіді» світу й Іншого на окремий вільний вчинок людини і, врешті-решт, це таємниче очікування Його милості, яке надається як в житті, так і після нього.

Отже, концепт відповідальності та одна з його форм – соціальна відповідальність, що спирається на принцип справедливості, має інклюзивну здатність – автономно пронизувати та охоплювати всі сфери суспільного життя і нести в собі метафізичний взаємозв'язок людини зі всім різноманіттям її вільної можливості, всіх сфер її існування. Відповідальність існує як невідривне самовідчуття свободи, що дозволяє людині вибрати себе у світі, як апіорне право приймати рішення в «межових» ситуаціях. Втрата такої можливості корінним чином порушує самореалізацію людини, руйнує гармонійне існування публічного та приватного, колективного (національного) та індивідуального.

Зараз всі соціальні системи, що забезпечують існування людини, – політика, економіка, наука – все більше втрачають свої моральні виміри. Тому прийнято вважати, що сучасна цивілізація має всі ознаки кризи відповідальності, що виявляється в глобальних екологічних, гуманітарних та політичних реаліях сьогодення. Кризовий стан обумовлений історичним досвідом західноєвропейської цивілізації. Перші історичні кроки людства навіть до «осьового часу» означені пануванням обов'язку, де людина колективно виконувала усі моторошні воління Богів. Цей «дитячий стан», мабуть, виправданий слабкою індивідуальною здатністю людини інтелектуально прогнозувати свої та суспільні процеси, а може, відсутністю у більшості мужності сприймати особисту свободу та відповідальність як її компонент. Незважаючи на це, в якийсь час, на думку К.Г. Юнга, наступила психологічна регресія співвідношення Бога та людини, де остання здатна для свого самовдосконалення змінити своє відношення до Абсолюту, і в тому числі до гнітючого для свободи людини обов'язку. Саме християнська ідея саморозвитку людини корінним чином змінила концепт відповідальності. В межах християнської парадигми людина несе рівну відповідальність за себе, за весь світ та іншого з Богом та Його жертовно олюдненим Сином. Саме олюднена жертва божества надала людству ідеально люблячий, тотожний схованому еству самого «Я» об'єкт, перед яким воно може нести відповідальність, екзистенційний мотив та мужність усамітнення себе через відповідальність за все існуюче як в минулому, так і в майбутньому – передчасно.

Концепт соціальної відповідальності як індивідуалістичний і альтруїстичний, солідарницький принцип співробітництва з Іншим в християнській парадигмі розвитку людства не відразу став ключовим принципом самовдосконалення західноєвропейського суспільства. Європейське Середньовіччя спиралося передусім на принцип патерналізму – відповідальності «за», що утверджувало традицію системи асиметричної комунікації (А. Єрмоленко), і який проводився до соціальної дії за рахунок сакрального відчуття провини (гріха) й страху. В класичну добу Середньовіччя сприйняття страху (страху Божого, страху Страшного суду тощо) залишалося сакрально-суспільним дійством, до якого були залучені держава, церква, громади, всі суспільні інституції. Масові релігійні ритуали та свята були спрямовані на удосконалення душі християнина, підготовку його до Нового життя та закріплення принципу колективізму. Але починаючи з періоду Відродження в Європі почалась руйнація традиційного відчуття сакрального, яка поклала обов'язок сприймати сакральне і страх перед ним на всю спільноту, а не на окремого індивіда чи локальну групу. Час модерну започаткував нову традицію, де на перше місце виступає право окремої корпорації, об'єднаної спільними інтересами, або, в крайньому випадку, право індивіда сприймати сакральне як свій власний вибір, право предстати перед Ликом Бога як відокремлена частка загальнолюдського. З цього часу людина сприймає страх покинуто самотньо, що в подальшому привело до наукової мінімізації й зниження його значення в суспільних процесах.

Ці процеси породжували нову етику – спекулятивно-утилітаристку, яка руйнувала принцип відповідальності «перед ким» й повертала людство до колективного принципу відповідальності, де індивід прагне гомогенно злитися з будь-якою групою, відмовившись

від своєї екзистенційної свободи – бути тим, ким він здатен бути. Саме така модерна направленість, незважаючи на панування егоцентричної індивідуалізації, залишилася в концепті національної держави, коли вона не виконує своїх соціальних обов'язків перед суспільством і окремим індивідом в межах проголошених громадянських свобод. Бо як зазначив Е. Сміт, «модерні нації водночас та неодмінно громадянські й етнічні» [5, с. 139]. Порушення цієї єдності може призвести до кризи національної держави, через панування асиметричної комунікації держави до її громадян.

Сучасна криза відповідальності також обумовлена тим, що нині у пересічній людини не залишилося сакральних чеснот і об'єктів, з якими вона могла би себе ототожнювати. Внаслідок утворення масового суспільства людина стала самотньою і розпорошеною, не здатною взяти на себе відповідальність, через те, що вона занадто критично раціональна до світу, до ідеальних прикладів життя самовдосконалення та жертвності. Сучасник характеризується інфантилізмом й нігілізмом, він живе спираючись на принципи гедоністичного матеріалізму, в якому відповідальність береться на себе лише тоді, коли це приносить утилітаристські наслідки. В суспільстві превалює нестримне прагнення до споживання та розваг, де індивід без відмінностей боїться взяти на себе будь-яку відповідальність. Оскільки це зразу ж виокремить його від маси, висуне й відкриє йому присутність у Світі, зверне його погляд в себе, де, зі слів Г. Гегеля, панує ніч чистої самотності людини, пусте ніщо безмежних уявлень [6, с. 289].

У цій ситуації людина опиняється в обіймах екзистенційного страху – страху, який замінює вільну відповідальність, страху перед ніщоїстю зовнішнього і внутрішнього світів і неможливістю їх поєднати, страху визнати Іншого в його докучливому проханні і, навпаки, не боятися прохати Іншого розділити тягар свого буття. Екзистенційний страх спонукує людину зібрати свій Дух, спрямувати його до сакрально-гуманістичної мети і цим взяти на себе вільну відповідальність за свій вибір. Отже, страх, що має захисно-випереджувальну функцію, в егоїстично-споживацькій мисленній конструкції не сприймається як метафізична обов'язкова одиниця самореалізації людини. Він не усвідомлюється як вагомий чинник розвитку особистості. Бо сучасна наукова парадигма остаточно визначила його місце у внутрішньому світі людини, строго помістивши його в афективно-емоційний рівень психіки, який є лише реакцією зовнішнього середовища на будь-яку об'єктивну загрозу.

Одночасно страх вказує людині на втрату онтологічного змісту його існування у світі, на деструктивний розрив між суспільством та державою – головними компонентами її буття. Через страх людина постійно «згадує» своє право самореалізуватися, здійснення якого залежить від суспільних умов та належного ставлення до особистого вибору держави. Коли ж феномен страху усвідомлюється як чисто психологічне явище, яке науково-раціональними методами можна приборкати і коли реальний економічний ризик (передусім в фінансово-виробничій діяльності) постійно пов'язаний з інтенсивним відчуттями страху й інколи жаху, то за цих обставин сучасник звикає до стану напруженої тривоги. Це відчуття стає повсякденним і його не помічають. Страх атрофується, а з ним спотворюється і концепт відповідальності. Таким чином, людина втрачає одну з ключових координат усвідомлення реальності, її об'єктивного оцінювання – феномен страху. Він стає байдужим до реальності, будь то громадянське суспільство чи навпаки схована деспотія: головне для сучасника – високий рівень життя й доступність розваг, де можна розчинити свою самість.

Доволі гостро криза концепту відповідальності проявляється в українському соціумі, де соціальна відповідальність ще не набула своєї гуманістичної та консолідуючої функції. Проголошений курс на побудову демократичної, соціальної, правової держави (Конституція України ст. 1) не був реалізованим. Українська держава не спромоглась на жодну з соціальних реформ, які б слугували як нації, так і окремому громадянину. Навпаки, неофіційно прийнятий курс на лібералізацію та його практична реалізація державою (а

значить, відмова від принципу соціальної відповідальності, демократизації) усвідомлюється пересічними українцями як розширення і до того необмежених можливостей «сильних світу цього», порушення принципу соціальної справедливості.

В цьому випадку ані нація, ані окремих громадянин не бачать у своїй державі свого представника і не пов'язують з нею свою реалізацію майбутнього. А в силу того, що українське суспільство та державно-фінансовий істеблішмент розпався на окремі угруповання, то кожна з цих замкнутих спільнот живе тільки для себе, зайнята лише собою й знає лишень такі справи, які стосуються безпосередньо тільки її. Окремі владні групи відмовляються від будь-якої відповідальності за інші угруповання і за суспільство в цілому, а державу розглядають як єдиний ефективний механізм провадження своїх вузькогрупових інтересів. Така ситуація приводить до поступового руйнування соціальної довіри та здатності соціальних груп до кооперації, солідарності, що кінець кінцем компрометує демократичні принципи, ідею громадянського суспільства й загрожує самому існуванню національної держави.

Здається, розрізнений український істеблішмент єдиний в одному уявленні – в більшовицькому примітивному тлумаченні держави як «апарату насильства», де існує проста схема управління: низи, народні маси підкоряються волі розумної і високоморальної еліти. Але ця ідеологія несумісна з національною рівноправністю й модерним завоюванням прав людини. Через ці обставини сучасні політичні сили України зовсім відмовляються у своїх програмах від теоретичного визначення поняття держави, оскільки це автоматично веде до проголошення ясних цілей та відповідальності за їх виконання. Визнання ж суспільної мети, на думку Х. Ортеги-і-Гасети, і є головною ознакою держави. Іспанський філософ пише, що «реальність, яку ми називаємо “державою”, не є суспільством, що постало спонтанно, об'єднане кровним порідненням. Держава виникає тоді, коли примушуються до співжиття групи різного походження. Цей примус не є голим насильством, а є радше закликом до спільної мети, до спільного завдання, що ставиться перед розпорошеними групами. Держава – це передусім план дії, програма співпраці. Вона закликає людей, щоб вони спільно робили щось» [7, с. 119-120].

«Спільне завдання» або визнання проєкції майбутнього багатомільйонного суспільства є актом взяття на себе відповідальності історичного (майже космічного) рівня. Це є актом піднесення свідомості до глобального провидіння долі свого народу, любляче усвідомлення всіх його ментальних недоліків, історичних помилок та іноді злочинів, розуміння всіх його можливостей та сподівань. Але сучасний український істеблішмент, обтяжений феодально-номенклатурними (радянськими) стереотипами про своє місце в суспільно-державницькому будівництві, не здатен остаточно ототожнювати свою долю з долею своєї нації. І це не єдина причина, чому політично-фінансова еліта не може узяти на себе тягар відповідальності за негативний економічний розвиток та соціальну політику держави. Як не дивно, однією з головних причин цього процесу є страх – екзистенційний страх неготовності.

Таку форму страху сучасна українська дослідниця О. Забужко приписує українській еліті кінця XIX – початку XX ст., при цьому вважаючи, що страх неготовності є одною з причин поразки української революції 1917 – 1920 рр. [8, с. 73]. Зрозуміло, що така форма страху сучасної політичної еліти відрізняється від страху української еліти початку XX ст. Відмінність в тому, що сучасні бізнес-кола страхаються процесу конкурентної боротьби, неготовності народу, та і себе, до глобальних реалій сучасного світу. Це страх за корпоративно-груповий бізнес, який залежить від покірності народних мас та захисту державою його інтересів як зовні, так і внутрішньо. Тому кожна з політичних груп прагне опанувати механізми держави з метою швидшого збагачення. Зрозуміло, що така держава не може вважатися національною, а є корпоративно-неосудною, не здатною нести відповідальність за свої дії. Сама ж українська «еліта» не

може піднятися до рівня історичного мислення, вона занадто утилітарно приземлена, а страх перед осудом історії їй зовсім не характерний. Цю закономірність помітив ще Д. Донцов. Свого часу він зауважив, що «страх перед історичною Немезидою, страх кари за гріхи, попросту “страх Божий” наказував провідній касті вічно оглядатися на себе й на свої вчинки, безнастанну самоконтролю й почуття страшною відповідальності перед Вищою Силою, чого брак згубив демократичну верхівку наших часів» [9, с. 214].

Певною мірою така закономірність мислення – відлучення моралі від політики – була притамана радянській номенклатурі, риси якої були запозичені українським істеблшментом. Останній впевнений, що «як-небудь та буде», тобто він, що б не трапилось, завжди залишиться на політичному олімпі, змінюючи за різних обставин лише своє ієрархічне положення. Таким чином, політична еліта, враховуючи досвід своїх неосудних попередників, атрофувала відчуття страху, вкрай раціоналізувала його об'єкти. Він до того звикся зі своїм становищем, що перестав рахуватися з можливістю, що у майбутньому може відбутися щось негативне, щось не програмоване для самої політичної еліти або країни взагалі, і відмовився сприймати страх як аргумент для мотивації найгіршого стану речей. Отож, виникла зворотна ситуація, принцип якої пропонує в своїй концепції Г. Йонас: «Філософія моралі мусить спершу просити поради у наших страхів, а не в наших бажань, аби знати, що ми насправді цінуємо» [10, с. 50].

Але, незважаючи на нігілістично-раціональну відмову від страху (страху перед осудом історії), українська еліта все ж несе у собі комплекс Едіпа. Як відомо, давньогрецький персонаж драми вперто шукав винних у вбивстві Лая і цим намагався рятувати життя своїх підлеглих від смертельного прокляття. Трагедія полягала же в тому, що з відкриттям справи перед Едіпом здійснюється жах його особистого проведення, прокляття долі – бути вбивцею свого ж батька. Імовірно, комплекс Едіпа сучасної політичної еліти України полягає в тому, що вона як породження свого народу й особливого типу держави (які можна поєднати в алегоричний образ Лая) приречена у своєму практичному державобудівництві, побудові соціально спрямованої держави назвати винного. Винного у розбалансованості проголошеного й реального, у неспроможності захистити ані інтереси нації, ані свободи окремого громадянина, в концентрації майже усіх владних і фінансових можливостей в окремих монополюбно-бюрократичних угрупованнях і, головне, в компрометації ідеї панування в суспільстві демократичних засад й концепту національної держави. Українська політична еліта, відмовившись від практичної реалізації відповідальної політики, руйнує людську свободу, породжує відчуття страху, яке, як епідемія розростаючись, роз'їдає принцип суспільного солідаризму, атомізуючи його, роз'єднуючи державу й суспільство. Такий стан речей не може не усвідомлюватися політичною елітою, але, судячи з її діяльності, вона не признає його значимості, «не помічає» руйнівних наслідків свого правління для нації й держави. Одночасно з цим політична еліта признає свою готовність керувати країною, але не визнає своєї відповідальності за свою практику, яка усвідомлюється тимчасовим правлінням для збагачення своєї корпорації. Таким чином, вона відмовляє собі в майбутньому. І така практика страхітлива для неї самої. Це особистий страх за майбутній осуд свого народу, який завжди існував, а зараз, в час втрати державою своїх функцій, стає більш загрозливим.

Замість загальнонаціональної згуртованості сучасна політична еліта займається націоналістичним та соціальним популізмом, які усвідомлюються як політичні технології, що приведуть суспільство до злагоди, а окремі угруповання до довгого терміну влади. Але все відбувається навпаки – соціальний популізм затверджує утриманців, які залишаються в межах патерналістського світогляду, що заперечує індивідуальну відповідальність і знецінює мотивацію до боротьби за свої громадянські свободи. Це зводить політичний діалог між частиною населення і політичною елітою до простого передвиборного торгу, який завершується невірою одних і виправдуваннями інших, посиленням на об'єктивні обставини або на підступність своїх політичних опонентів. Така гра могла б продовжуватися доволі довго, якби не ріст збагачення частини українського суспільства, перетворення його в дрібнобуржуазне суспільство

споживачів, які прагнуть від держави ефективних механізмів захисту своїх прав. Але державні механізми не дієздатні і захищають суспільні інтереси. Низький рівень освіти, екологічне становище, панування правового свавілля тощо підтверджують, що політична еліта займається популізмом, за яким приховує свою нездатність взяти на себе відповідальність за соціальні процеси в країні.

Інша справа націоналістичний популізм. Ця сфера для політичної еліти виявилась новою і тому не відразу освоєною. Проте зараз все гаразд – весь істеблішмент є патріотично свідомий. Він перейшов на державну мову, офіційно (брендово) опікується українською культурою та історією. Його повага до українства така значна, що залишилось дочекатися одного – коли лідери Партії регіонів та КПУ одягнуть вишиванки (як це робив М. Хрущов). Насправді лівова частка політичної еліти займається буфонадою з метою приховати свою байдужість до справжнього стану нації, атрибутів її ідентичності. Бо не може нація розвиватися без справжнього здійснення соціального реформування, спрямованого на відстоювання національних інтересів. Для цього необхідно, щоб політична еліта відклала свої групові амбіції і сумісно займалася реформуванням держави. Замість того починається романтизація українського націоналізму, що усвідомлюється безправними громадянами як знуцання над їх правами. Від того знецінюється ідея нації, держави й особистих свобод, які опинилися в кризовому стані та конфлікті між собою. Це викликає страх, який спонукає на відповідальну дію, на яку ще не здатна політична еліта України.

Отже, слід зазначити, що соціальна відповідальність й страх тісно пов'язані між собою. Гармонійне співвідношення цих феноменів (як принципи державного керування) особливо важливе в історичний період утвердження національної держави, яка б впроваджувала загальнонаціональні задачі і одночасно не порушувала демократичні свободи особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маритен Ж. Человек и государство: Пер с англ. Т. Лифинцевой. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
2. Арндт Х. Джерела тоталітаризму: Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2005. – 584 с.
3. Рікер П. Концепт відповідальності. Есе семантичного аналізу // Право і справедливість: Пер. із фр. – К.: Дух і літера, 2002. – С. 42-71.
4. Рідель М. Свобода і відповідальність // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – С. 68-84.
5. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху: Пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
6. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет: В 2 т. – М.: Мысль, 1972. – Т.1. – 320 с.
7. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори: Пер. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
8. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. – К.: Факт, 2006. – 156 с.
9. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 342 с.
10. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації: Пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

O.S. Turenko

Соотношение социальной ответственности и страха в концепте национального государства: украинская современность

Статья посвящена проблеме социальной ответственности и страха в концепте национального государства на основе современных украинских реалий, которые указывают на практический кризис рассмотренных феноменов.

O.S. Turenko

Correlation of Social Responsibility and Fear in Conception of the National State: the Ukrainian Today

The article is devoted to research correlation of social responsibility and fear in conception of the national state on the basis of modern Ukrainian reality which indicate the practical crisis of the explored phenomena.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2007.